

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий центр заочно-дистанційного навчання
Кафедра національної безпеки та політології

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра на тему:
**«Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної
безпеки України: проблеми кваліфікації»**

Виконав студент 2 курсу, групи ЗМНБ - 21
Спеціальності 256 «Національна безпека (за
окремими сферами забезпечення і видами
діяльності)»

Єременко Євгеній Миколайович

Науковий керівник:
доктор філософії у галузі права, старший
викладач

Скарабарчук Олександр Григорович

Рецензент:
кандидат юридичних наук, доцент
Герасимчук Олег Павлович

Острог, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	8
1.1. Загальні риси кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України: теоретичний аспект.....	8
1.2. Становлення та розвиток інституту кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України.....	19
<i>Висновки до Розділу 1</i>	24
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	26
2.1. Об'єкт та предмет злочинів проти основ національної безпеки України.....	26
2.2. Об'єктивна сторона злочинів проти основ національної безпеки України.....	31
2.3. Суб'єкт злочинів проти основ національної безпеки України.....	34
2.4. Суб'єктивна сторона злочинів проти основ національної безпеки України.....	37
<i>Висновки до Розділу 2</i>	41
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	43
3.1. Кваліфікація злочинів проти основ національної безпеки України: проблемні аспекти.....	43
3.2. Особливості провадження першочергових та наступних слідчих дій у розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України.....	51
<i>Висновки до Розділу 3</i>	56
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62

ВСТУП

Актуальність дослідження. Відповідно до положень Конституції України, безпека людини визнається однією з найвищих соціальних цінностей держави. В умовах повномасштабної збройної агресії з боку російської федерації особливої важливості набуває питання удосконалення інституту кримінальної відповідальності за посягання на основи національної безпеки України.

Новітні виклики, що постали перед нашою державою, змушують трансформувати державну політику в різних секторах. Одним із ключових напрямів, на нашу думку, має стати посилення національної безпеки правовими засобами. У цьому контексті важливою складовою державної політики виступає оновлення законодавчих норм, що регулюють кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки, відповідно до поточних викликів та реалій. У цьому напрямі особливу увагу слід приділити неодноразовим змінам до Розділу I Особливої частини Кримінального кодексу України, які стали відповіддю Верховної Ради України на нові загрози, викликані початком відкритої війни.

Варто зазначити, що проблематика кримінально-правового захисту основ національної безпеки України досі недостатньо висвітлена в наукових дослідженнях, що є особливо актуальним з урахуванням збройного конфлікту з росією та запровадження нових складів злочинів у національне законодавство. Аналіз чинних нормативно-правових актів засвідчує, що багато норм мають серйозні недоліки, є морально застарілими та не узгоджуються із сучасними умовами. У зв'язку з цим реформування і вдосконалення системи кримінальної відповідальності за злочини, які загрожують основам національної безпеки, виступає одним із головних завдань нинішньої державної політики. Усе

вищезазначене підтверджує важливість і актуальність обраної теми дослідження.

Метою дослідження є аналіз інституту кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України, виокремлення актуальних теоретико-правових та практичних проблем кваліфікації вказаних злочинів, а також напрацювання конкретного алгоритму удосконалення проблемних аспектів безпекового сектору в нашій державі. На основі поставленої мети визначено ряд дослідницьких завдань:

1. Проаналізувати теоретико-правові аспекти кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України;
2. Розкрити загальні риси кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України;
3. Визначити становлення та розвиток інституту кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки;
4. Дослідити об'єкт та предмет злочинів проти основ національної безпеки України;
5. Дати аналіз об'єктивній стороні злочинів проти основ національної безпеки;
6. Розкрити суб'єкт злочинів проти основ національної безпеки України;
7. Проаналізувати суб'єктивну сторону злочинів проти основ національної безпеки України;
8. Розкрити особливості кваліфікації злочинів проти основ національної безпеки України;
9. Визначити особливості провадження першочергових та наступних слідчих дій у розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають, здійснюються та припиняються в процесі кваліфікації кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України.

Предметом дослідження є проблеми кваліфікації кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій: проблеми визначення особливостей та проблемних аспектів інституту кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України досліджували О. В. Авраменко, А. Ю. Бабій, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Я. Бурда, І. Б. Газдайка-Василишин, С. В. Гізімчук, В. П. Ємельянов, Ю. В. Орлов, Є. О. Письменський, Є. В. Пилипенко, Ю. А. Пономаренко, О. В. Попович, М. В. Карчевський, П. П. Латковський, О. М. Литвинов, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, Л. В. Томаш, В. І. Тютюгін, Р. Л. Чорний, А. О. Чуваков та інші.

Проте, слід визнати, що попри значний внесок зазначених науковців, інститут кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України досі не отримав всебічного та системного висвітлення як самостійна кримінально-правова категорія.

Джерелами дослідження є Конституція України як Основний закон нашої держави, інші Закони України (насамперед, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Закони України «Про національну безпеку України», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про державну таємницю», «Про Службу безпеки України» тощо), підзаконні акти (насамперед, рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки», затверджене Указом Президента України від 16 лютого 2022), а також судова практика.

До джерельної основи дослідження належать наукові монографії, навчальні посібники, дисертаційні роботи, автореферати, публікації у фахових виданнях, а також електронні ресурси, що стосуються питань кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України.

Методами дослідження є юридично-формальний метод задля визначення конкретних юридичних термінів та їх правової природи (зокрема, визначається за допомогою цього методу дослідження дефіція сектора безпеки, безпеки, РНБО тощо); метод аналізу задля визначення специфічних ознак кримінальних правопорушень у секторі національної безпеки України; історичний метод задля аналізу генези розвитку інституту злочинів проти національної безпеки (в тому числі України); компаративістський (порівняльно-правовий) метод використовується для порівняння особливостей інституту кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки в Україні та зарубіжних державах.

Емпірична цінність цього дослідження полягає в комплексному вивченні інституту кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України, виявленні ключових теоретичних і практичних труднощів, пов'язаних із кваліфікацією таких злочинів, а також у запропонуванні можливих підходів до їх вирішення в умовах зміцнення безпекового сектору держави. Отримані науково-практичні результати можуть слугувати основою для подальших досліджень у межах магістерських робіт, присвячених цій тематиці.

Структура дослідження передбачає наявність трьох розділів. Перший розділ поділяється на 2 підрозділи. В ньому досліджуються теоретико-правові засади кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України. Зокрема, проаналізовано загальні риси кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України, становлення та розвиток інституту кримінальної відповідальності за злочини

проти основ національної безпеки України. Науково-практичний результат дослідження загальних аспектів інституту кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України викладені у висновках до розділу 1. Другий розділ присвячено особливостям кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України, який складається із чотирьох підрозділів про об'єкт та предмет даних злочинів, об'єктивну сторону злочинів проти основ національної безпеки України, суб'єкта злочинів проти основ національної безпеки України та суб'єктивної сторони злочинів проти основ національної безпеки України. Науково-практичний результат дослідження викладено у висновках до розділу 2. Третій розділ складається із двох підрозділів, в яких проаналізовано проблемні аспекти кваліфікації злочинів проти основ національної безпеки України, а також особливості провадження першочергових та наступних слідчих дій у розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України.

Заключною частиною дослідження є висновки та список використаних джерел. Загальна кількість сторінок – 69. Обсяг роботи – 59 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

1.1. Загальні риси кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України: теоретичний аспект

Вітчизняний законодавець передбачив кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України у Розділі I Особливої частини Кримінального кодексу України, який іменується «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України»¹.

Злочини проти основ національної безпеки України, передбачені ст. ст. 109 – 114-2 КК України посягають не тільки на безпеку держави, а й на національну безпеку загалом. Загалом, доктрина кримінального права виділяє наступні види злочинів проти основ національної безпеки України:

1. У площині державної безпеки можна виокремити такі загрози:

- діяльність іноземних розвідок, спрямована на підрив державної стабільності;
- ризики з боку окремих осіб чи угруповань, що посягають на суверенітет, територіальну цілісність, економічну, науково-технічну та оборонну спроможність України, а також на права й свободи її громадян;
- потенційне використання ядерних або інших об'єктів на українській території з терористичною метою;

¹ Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26. Ст. 131

– сепаратистські прояви, зокрема спроби надання окремим регіонам автономного статусу за етнічною ознакою.²

2. У зовнішньополітичній сфері:

- посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність.

3. У сфері внутрішньої політики:

– ризики, що загрожують стабільності конституційного ладу;
– ймовірність виникнення напруженості у міжетнічних та міжрелігійних взаєминах;

– активізація сепаратистських тенденцій.

4. У науково-технологічному напрямі:

– відсутність належного захисту внутрішнього ринку високотехнологічної продукції від зовнішнього технічного та технологічного впливу;

– відтік науковців, спеціалістів і кваліфікованих працівників за межі держави.

5. В інформаційній сфері:

- розголошення інформації, яка становить державну й іншу передбачену законом таємницю;

- намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної або упередженої інформації³.

З огляду на вищевказане, пропонуємо розрізняти злочини:

1. Проти основ національної безпеки у сфері державної безпеки і політичної сфери:

² Лекція до теми № 24 «Злочини проти основ національної безпеки України», навчальна дисципліна: Кримінальне право (Особлива частина). Одеський державний університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України. Одеса. 2016. С. 4-5.

³ Лекція до теми № 24 «Злочини проти основ національної безпеки України», навчальна дисципліна: Кримінальне право (Особлива частина). Одеський державний університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України. Одеса. 2016. С. 6.

- ст. 109 КК України (дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади);

- ст. 110 КК України (посягання на територіальну цілісність і недоторканість України);

- ст. 110-2 КК України (фінансування дій, вчинених с метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України);

- ст. 112 КК України (посягання на життя державного чи громадського діяча).

2. Проти основ національної безпеки у сфері державної безпеки, воєнній, інформаційній, економічній і науково-технологічній сферах:

- ст. 111 КК України (державна зрада);

- ст. 111-1 КК України (колабораційна діяльність);

- ст. 111-2 КК України (Пособництво державі-агресору);

- ст. 114 КК України (шпигунство);

- ст.114-1 КК України (перешкоджання законній діяльності Збройних сил України та інших військових формувань).

- ст. 114-2 КК України (несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану).

3. Проти основ національної безпеки у сфері державної безпеки, економічній, екологічній і воєнній сферах: ст. 113 КК України (диверсія).

Перш ніж дослідити наукові підходи до кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України проаналізуємо власне інститут національної безпеки нашої держави. Так, згідно із Конституцією України, безпека людини визнається, серед іншого, найвищою соціальною

цінністю в Україні⁴. В умовах повномасштабної військової агресії російської федерації питання забезпечення та удосконалення правового статусу вітчизняних суб'єктів безпекового сектору набуває особливого значення та актуальності.

У подальших положеннях Конституції України термін «безпека» неодноразово фігурує як ключова правова категорія. Зокрема, стаття 16 Основного Закону визначає обов'язком держави забезпечення екологічної безпеки, збереження екологічної рівноваги в межах території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – як катастрофи глобального масштабу, а також охорону генофонду українського народу.

У статті 17 Конституції зазначено, що гарантування суверенітету, цілісності території України, економічної та інформаційної безпеки є пріоритетними функціями держави й відповідальністю всього народу України. Забезпечення державної безпеки та охорона державного кордону покладені на спеціальні військові формування і правоохоронні органи, порядок організації і функціонування яких встановлюється законом. Крім того, у статті 18 наголошується, що зовнішньополітичний курс України спрямовується на реалізацію національних інтересів та гарантування безпеки держави.

Ключовим нормативно-правовим документом, що регламентує діяльність сектору безпеки в Україні, є Закон України «Про національну безпеку України». У цьому законі законодавець визначає сектор безпеки і оборони як комплекс органів державної влади, до якого входять Збройні Сили України, інші військові формування, створені згідно з чинним законодавством, розвідувальні та правоохоронні структури, спеціальні органи з правоохоронними повноваженнями, підрозділи цивільного захисту, оборонно-промисловий комплекс, а також громадяни й громадські організації, які на

⁴ Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 08.05.2025)

добровільній основі долучаються до справи національної безпеки. Діяльність цих суб'єктів здійснюється з урахуванням принципів демократичного цивільного контролю та в межах Конституції й законів України, з метою протидії загрозам і захисту національних інтересів держави⁵.

У названому Законі вітчизняний парламент закріпив 4 види безпеки та надав їх дефініцію:

1. Воєнна безпека – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз;

2. Громадська безпека та правопорядок – це стан захищеності ключових інтересів суспільства та кожної особи, включаючи їхні права і свободи, забезпечення яких є головним завданням правоохоронних органів, інших державних установ, органів місцевого самоврядування, їх представників та громадянського суспільства, які здійснюють скоординовані дії для реалізації й захисту національних інтересів у відповідь на внутрішні та зовнішні загрози.

3. Безпека держави – це гарантування недоторканності її суверенітету, територіальної єдності, демократичного конституційного устрою, а також інших життєво важливих інтересів держави в умовах наявності загроз невійськового характеру.

4. Національна безпека України – це забезпечення стійкого захисту суверенітету, територіальної цілісності, демократичного державного ладу й усіх інших важливих інтересів країни від реальних або потенційних небезпек.

Разом із тим, на нашу думку, найбільш обґрунтоване трактування терміна «сектор безпеки і оборони» представлено у дисертаційному дослідженні С. Пономарьова. Він пропонує розглядати сектор безпеки України як систему державних органів і структур, діяльність яких спрямована на забезпечення

⁵ Про національну безпеку України. Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2018. № 31. Ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/conv#Text> (дата звернення 08.05.2025)

захисту особистості, суспільства та держави. Виходячи з основних напрямів безпеки, які закріпилися в українській правовій системі, автор виділяє три ключові складові сектору безпеки:

- Безпека особи і громадський порядок – функціональна сфера відповідальності правоохоронних органів;
- Національна безпека – забезпечується діяльністю спеціальних служб;
- Воєнна безпека – реалізується через Воєнну організацію держави⁶.

Отже, на наш погляд, правове регулювання сектору безпеки охоплює сукупність нормативно-правових актів, затверджених державою, які визначають засади діяльності органів та установ, відповідальних за реалізацію заходів у сфері національної і військової безпеки, а також у сфері захисту особистої безпеки громадян і підтримання громадського порядку.

Вітчизняний законодавець у п. 16 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» закріпив чіткий перелік суб'єктів, які входять до безпекового сектору. Так, зокрема, сектор безпеки і оборони – це система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України⁷.

⁶ Пономарьов С. П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності сектору безпеки і оборони України : дис. ... на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2018. С. 39-40.

⁷ Про національну безпеку України. Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2018. № 31. Ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/conv#Text> (дата звернення 08.05.2025)

Варто відзначити, що у вищевказаному переліку не визначені серед органів безпеки органи місцевого самоврядування, що на наш погляд є прогалиною законотворця. Органи місцевого самоврядування відіграють вагомую роль у забезпеченні безпеки, їх діяльність як суб'єктів безпекового сектору регламентується вищевказаним нормативно-правовим актом. Окрім цього, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» містить деталізовані повноваження у сфері забезпечення безпеки на території відповідно територіальної громади⁸. Тому, на наш погляд, в п. 16 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про національну безпеку України» при визначенні поняття «сектор безпеки і оборони» вітчизняний законодавець технічно упустив органи місцевого самоврядування як окремого суб'єкта сектору безпеки.

Суб'єкти сектору безпеки і оборони, як носії закріплених адміністративно-правовими нормами прав і обов'язків у сфері національної безпеки, наділені повноваженнями вступати у відповідні правовідносини щодо забезпечення суверенітету, територіальної цілісності й незалежності України, дотримання законності й правопорядку, а також захисту прав і свобод громадян.

Ці суб'єкти, залежно від особливостей адміністративно-правового регулювання їхньої діяльності, можуть бути класифіковані за такими критеріями:

а) За формою створення:

- державні структури (органи центральної та місцевої виконавчої влади);
- недержавні утворення (органи місцевого самоврядування);
- громадські організації (інститути громадянського суспільства).

б) За обсягом компетенції:

- загальні суб'єкти (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України);

⁸ Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997, № 24. Ст. 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 08.05.2025)

– спеціалізовані органи (Міністерство оборони, Міністерство внутрішніх справ, Служба безпеки України, інші органи, наділені повноваженнями у сфері безпеки).

На нашу думку, саме такий підхід до класифікації є найбільш ефективним і функціональним.

в) За характером суб'єкта:

– колективні структури (державні органи, органи місцевого самоврядування, правоохоронні служби, громадські об'єднання);

– індивідуальні учасники (громадяни, експерти, спеціалісти, представники політичного середовища)⁹;

г) за тривалістю діяльності: постійні (органи поліції, військові частини, органи служби безпеки); тимчасові (слідчі комісії Парламенту), виборні (органи місцевого самоврядування);

д) за спрямованістю діяльності: внутрішнього функціонування (органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації, органи поліції); зовнішнього (Президент України, Міністерство закордонних справ України, Служба зовнішньої розвідки України тощо).

Суб'єкт сектору безпеки – це організоване за певною структурою об'єднання осіб, що має управлінські органи та створюється на основі нормативно-правових актів із персоналу, здатного реалізовувати визначені законодавством функції у сфері національної безпеки. Основна суть їхньої діяльності полягає у цілеспрямованому впливі на відповідні об'єкти – соціальні групи чи колективи – з метою досягнення конкретних результатів у забезпеченні безпеки в окремій галузі системи національної безпеки. Вказані суб'єкти чітко та тісно взаємодіють одне з одним в безпековій системі відповідної держави.

⁹ Пономарьов С. П. Загальна характеристика адміністративно-правового статусу суб'єктів сектору безпеки і оборони. Наукові записки. Серія: Право / редкол.: Є. Ю. Соболь, В. Г. Гриценко, О. В. Батанов та ін. Вип. 5. Кропивницький: ТОВ «Полімед-Сервіс», 2018. С. 69.

Як зазначав відомий український правознавець Ю. Баулін, встановлення кримінальної відповідальності парламентом відбувається в межах конституційно визначених правовідносин. У цьому контексті застосовуються такі поняття, як криміналізація (визначення певного діяння як злочинного), пеналізація (закріплення покарання за вчинення злочину) та диференціація кримінальної відповідальності. Єдиним суб'єктом, уповноваженим здійснювати ці дії, є Верховна Рада України. Саме вона визначає види та межі обмежень прав і свобод особи, яка у разі визнання винною судом, нестиме покарання за вчинений злочин. Відлік кримінальної відповідальності розпочинається з моменту набрання чинності відповідним законом і завершується у день, коли цей закон втрачає чинність¹⁰.

Кримінально-правовим наслідком набрання чинності законом про кримінальну відповідальність не є встановлення кримінально-правових відносин, як іноді вважають, між державою та певним колом осіб, серед яких тільки і можуть бути «рекрутовані» конкретні особи в майбутньому як суб'єкти злочину¹¹. Звідси невчинення зазначеними особами злочинів, передбачених у гіпотезі кримінально-правової норми, не свідчить і про те, що вони зазнають позитивну кримінальну відповідальність, як іноді вважають. Кримінальна відповідальність як атрибут публічного права може бути лише негативною.

Підставою кримінальної відповідальності є наявність у суспільно небезпечному діянні (злочині) особи складу злочину, визначеного в конкретній статті Особливої частини КК України. Застосування ж конкретних норм кримінального закону вимагає встановлення відповідності (збігу) об'єктивних і суб'єктивних ознак злочинного діяння ознакам складу злочину, які описані в конкретній нормі закону (або однозначно впливають з її змісту). Викладене кореспондується з правовою позицією Конституційного Суду України, який у

¹⁰ Баулін Ю. Кримінальна відповідальність: сутність, зміст та правова форма. Вісник Академії правових наук України. 2003. № 2 (33). 3 (34). С. 627-628.

¹¹ Кримінальне право. Загальна частина: навч. посіб. / О. М. Волуйко. К. ІВЦ НГУ. 2023. С. 79.

Рішенні від 18 квітня 2012 року, зокрема, зазначив, що відповідно до частини першої статті 2 КК 2001 «підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого цим кодексом¹².

Слід підкреслити, що злочини, які посягають на основи національної безпеки України, належать до найбільш суспільно небезпечних, оскільки вони спрямовані на піддрив ключових державотворчих засад – безпеки держави, її обороноздатності, незалежності та конституційного устрою. Ефективне функціонування державних інститутів і самої держави неможливе без належного кримінально-правового захисту цих фундаментальних цінностей. Суспільна стабільність є передумовою для результативної протидії будь-яким формам злочинності, включаючи особливо тяжкі правопорушення, такі як умисні вбивства, зґвалтування чи розбійні напади. Саме тому кримінальна відповідальність за посягання на національну безпеку закріплена в першому розділі Особливої частини Кримінального кодексу України, що свідчить про пріоритетність і виняткову важливість цієї категорії злочинів у правовій системі держави.

М. І. Хавронюк злочини проти основ національної безпеки України класифікує таким чином : 1) проти основ національної безпеки у політичній сфері: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК); посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК); 2) проти основ національної безпеки в інформаційній, економічній, науково-технологічній і воєнній сферах: державна зрада (ст. 111 КК); шпигунство (ст. 114 КК); 3) проти основ

¹² Рішення КСУ від 18 квітня 2012 року № 10-рп у справі щодо застосування кваліфікуючої ознаки «працівник правоохоронного органу» до працівника державної виконавчої служби. Вісник Конституційного Суду України. 2012. № 3. С. 47.

національної безпеки в економічній і воєнній сферах (ст. 114 КК)¹³. М. І. Хавронюк родовим об'єктом злочинів проти основ національної безпеки визначає національну безпеку України в різних її сферах¹⁴. Його класифікація злочинів у цій сфері і є наслідком такого визначення.

Усі подані визначення родового об'єкта складів злочинів, а також їх класифікаційні підходи не базуються на єдиній системній основі – тобто на охоронюваних кримінальним законом суспільних відносинах. Виходячи з цього, а також з урахуванням різних сфер, які пов'язані з основами національної безпеки України, погоджуємось із позицією українського криміналіста В. К. Матвійчука, який пропонує таку класифікацію злочинів проти основ національної безпеки:

1. Злочини, спрямовані на підрив суспільних відносин у політичній сфері, що забезпечують національну безпеку. До цієї категорії входять: насильницькі дії, спрямовані на повалення конституційного ладу або захоплення влади (ст. 109 КК), посягання на територіальну цілісність держави (ст. 110 КК), фінансування дій, пов'язаних із насильницькою зміною державного ладу чи кордонів (ст. 110-2 КК), а також замах на життя представника влади або громадського діяча (ст. 112 КК).

2. Злочини, що посягають на державний суверенітет, цілісність і недоторканість території, а також на безпеку в інших важливих сферах, зокрема оборонній, економічній, науково-технічній та інформаційній. Сюди відносяться: державна зрада (ст. 111 КК), колабораціонізм (ст. 111-1), пособництво державі-агресору (ст. 111-2), шпигунство (ст. 114 КК), перешкоджання діяльності ЗСУ та інших формувань (ст. 114-1 КК), а також

¹³ Хавронюк М. І. Злочини проти основ національної безпеки України. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник Ю. В. Александров та ін.: за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ: Юридична думка, 2004. С. 27-28.

¹⁴ Там само. С. 25.

розголошення відомостей про переміщення військових сил в умовах надзвичайного або воєнного стану (ст. 114-2 КК).

3. Злочини, що посягають на національну безпеку в економічній, екологічній та оборонній сферах, зокрема диверсія (ст. 113 КК), як форма цілеспрямованого підризу критично важливих об'єктів державної інфраструктури¹⁵.

Тож під кримінальними правопорушеннями проти основ національної безпеки О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, В. П. Ємельянов та інші розуміють групу кримінальних правопорушень, що посягають на демократичний конституційний лад, державний суверенітет, територіальну цілісність та інші національні інтереси України¹⁶. Отже, злочини проти основ національної безпеки України посідають особливе місце з точки зору вітчизняного законодавця (підтверджується, що цій категорії злочинів присвячено I розділ у Особливій частині КК України), родовим об'єктом яких є суспільні відносини, що забезпечують умови з охорони основ національної безпеки у політичній, економічній, екологічній сферах, у сфері державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканості та обороноздатності держави, у сфері науково-технологічної, інформаційної безпеки України від зовнішніх та внутрішніх загроз; вчиняються виключно шляхом дії з прямим умислом на спеціальною метою, яка передбачена чинним КК України.

1.2. Становлення та розвиток інституту кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України

Генеza становлення та розвитку інституту кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України розпочалась із часів Київської Русі, коли вперше в джерелах права була передбачена

¹⁵ Матвійчук В. К. Злочини проти основ національної безпеки: поняття та загальна характеристика. Юридична наука. Кримінальне право. 2013. № 9. С. С. 84.

¹⁶ Кримінальне право України (у питаннях та відповідях): навч. посіб. / [О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, В. П. Ємельянов та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Орлова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2023. С. 242.

відповідальність за «посягання на володарюючого князя»¹⁷. На території України першим нормативно-правовим актом, який досягнув наших часів, була «Руська правда» Ярослава Мудрого (1016 р.), але «Руська правда», як відомо, не знала державних злочинів¹⁸. Вперше в українському законодавстві аналог посягання на державного чи громадського діяча був закріплений у ст. 9 Судебника 1497 року Івана III, маючи у своїй основі ст. 7 Псковської Судної грамоти, в якій перелічено особливо небезпечні злочини проти держави і церкви, а також діяння, вчинені феодално-залежним населенням проти своїх панів¹⁹. На першому місці згадується «державний вбивця». Тобто, це можна трактувати як перше закріплення злочину посягання на життя особи, що наділена верховною владою на теренах України.

В подальшому генезу становлення та розвитку інституту кримінальної відповідальності за так звані «державні злочини» слід досліджувати з XVI – XVIII століття в контексті У XVI столітті було створено один із найрозвиненіших правових актів Європи – Литовський статут 1588 року. Цей документ став визначним кроком у розвитку правової системи та справив значний вплив на подальші юридичні процеси, зокрема на формування українського права. Варто також згадати про початок масштабних державних реформ, започаткованих Петром I, а також першу спробу кодифікації українського законодавства. Слід зазначити, що наприкінці XIV століття переважна частина українських територій перебувала у складі Великого князівства Литовського і Польської корони.

Після Люблінської унії 1569 року, яка *de jure* закріпила об'єднання Литовсько-руської держави з Польщею, виникла потреба у приведенні

¹⁷ Рогов В. А. История уголовного права, террора и репрессий в Русском государстве XV - XVII вв. М., 1995. С. 908.

¹⁸ Історія держави і права України: хрестоматія-практикум / М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. С. 89.

¹⁹ Гавриленко О. А. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів України напряму підготовки 6.030202 – «Міжнародне право». Х. ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. С. 73.

литовського законодавства, що діяло і на українських землях, у відповідність із законами Речі Посполитої. Так з'явився третій Литовський статут, затверджений привілеєм Сигізмунда III у 1588 році, який порівняно з двома попередніми (1529, та 1566 років) був більш змістовним і набагато досконалішим та претендував на провідну роль серед інших кодифікацій Східної Європи того часу²⁰, оскільки ґрунтувався на досвіді попередніх редакцій та увібрав у себе прогресивні новації з польського та німецького права²¹.

Слід зазначити, що за вчинений злочин, крім безпосередньо винуватого, покаранням якому визначалося «чести лишить и горлом карать», на смерть засуджувалися і діти злочинця, яким «были те отцовские измены ведомы». Необізнаність у батьківському злочині рятувала дітям життя, проте назавжди позбавляла спадкових земель та маєтків, які відходили до держави.

Паралельно з існуванням Великого князівства Литовського та Польського королівства тривало формування української державності в межах Запорозької Січі. Правові положення Литовського статуту, які передбачали відповідальність за злочини проти польсько-литовської влади, на території Січі фактично не застосовувалися. Натомість тут діяли власні суворі норми, що передбачали жорстке покарання за зраду українському народу, відступництво від християнської віри та непокору військово-старшинській адміністрації²². Як військово-організована форма державності, що перебувала у ворожому оточенні, Запорозька Січ насамперед забезпечувала правовий захист тих цінностей, від яких залежало її виживання. Найбільш суворими карами – такими як повішення за шию або за ребро на гак, посадження на кіл,

²⁰ Чубатий М. Огляд історії українського права. Історія джерел та державного права. Мюнхен-Київ, УДЖ «Ноосфера». 1994. С. 101.

²¹ Бондарчук Т. І. Західно-руське право: дослідження і дослідники. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2000. С. 114.

²² Шлапаченко В. Становлення та удосконалення кримінальної відповідальності за шпигунство в законодавстві України XVI – XVIII століття. Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні: науково-технічний збірник. 2006. Вип. 2 (13). С. 121.

четвертування або розстріл – каралися зрада та шпигунство, що вважалися найтяжчими злочинами проти Січі²³.

У XVIII столітті відбувалося активне вдосконалення кримінального законодавства Російської імперії, зокрема за правління Петра I (1672–1725), під час якого були запроваджені численні кримінально-правові новації. У 1715 році, в межах воєнної реформи, було ухвалено «Артикул воинский с кратким толкованием», а в 1720 році указом імператора введено в дію «Устав морской». Ці документи не лише регламентували правила військової служби, а й містили значну кількість кримінально-правових норм, у тому числі щодо злочинів проти держави.

Варто зазначити, що як в Артикулі воєнному, так і в Морському уставі кримінальні норми викладені більш чітко й деталізовано. Впровадження «короткого тлумачення» до них сприяло кращому розумінню та практичному застосуванню законодавства. Подібно до Соборного Уложення 1649 року, в Артикулі шпигунство здебільшого трактувалося як форма державної зради.

Зокрема, в Главі 16 під назвою «Про зраду та листування з неприятелем» (артикул 124) прямо заборонялося військовослужбовцям як офіцерського, так і рядового складу вести будь-які переговори або листування з ворогом, розголошувати інформацію чи навіть вступати в секретні розмови. Такі дії визнавалися зрадницькими, а покаранням було позбавлення честі, майна, життя та четвертування. Якщо зрада спричиняла серйозну шкоду військам, територіям, містам чи самому монарху, то передбачалося додаткове покарання – «рвання клещами». Аналогічна відповідальність загрожувала коменданту фортеці чи гарнізону, який, знаючи про листування з ворогом, не вжив жодних заходів для його припинення.

²³ Хавронюк М. І. Військові злочини. Навчальний посібник Академія внутрішніх справ МВС України. К., 1995. С. 9-10.

Таким чином, конкретизація об'єкта злочину – шкоди військовій, політичній чи економічній сфері – фактично деталізувала й предмет посягання, підкреслюючи вагу інформаційної безпеки у системі державного захисту.

У 1922 р. був прийнятий КК УРСР. Зокрема, у Главі I Особливої частини встановлювалась відповідальність за державні злочини, які поділялися на контрреволюційні та злочини проти порядку управління. Слід відзначити, що у цьому кодексі не містилось вказівки на термін «державна зрада». Натомість, у ст. 59 КК УРСР, встановлювалась кримінальна відповідальність за вчинення будь-яких шпигунських дій, а також співпраця з іноземними державами з метою схиляння їх до збройного втручання в справи Вітчизни²⁴.

Важливий крок у розвитку кримінально-правових норм зробив КК УРСР 1960 р., у якому кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки вже більш чітко регламентувалась. Наприклад, у ст. 56 КК УРСР 1960 встановлена кримінальна відповідальність за державну зраду, зокрема, до способів вчинення державної зради відносили: перехід на бік ворога у воєнний час або в бойовій обстановці, шпигунство, подання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України²⁵.

Вітчизняний законодавець закріпив склади злочинів проти основ національної безпеки України у I розділі Особливої частини КК України. Відтак, в контексті генези становлення та розвитку кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України у вітчизняному законодавстві слід відзначити, що вперше інститут кримінальної відповідальності за вказані злочини був закріплений у Третньому Литовському статуті 1588 року.

²⁴ Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду в історії вітчизняного кримінального законодавства. Часопис Академії адвокатури України. 2015. Т. 8, № 1. С. 32.

²⁵ Кримінальний кодекс УРСР. Закон від 28.12.1960. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text> (дата звернення 08.05.2025).

Висновки до розділу 1

Отже, в ході дослідження теоретико-правових засад кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України зроблено наступні висновки:

1. Злочини проти основ національної безпеки України посідають особливе місце з точки зору вітчизняного законодавця (підтверджується, що цій категорії злочинів присвячено I розділ у Особливій частині КК України), родовим об'єктом є суспільні відносини, які створюють необхідні умови для забезпечення захисту основ національної безпеки у таких ключових сферах, як політична, економічна, екологічна, а також у сфері державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності та обороноздатності. Окрім того, це стосується науково-технологічної та інформаційної безпеки України в умовах як зовнішніх, так і внутрішніх загроз; вчиняються виключно шляхом дії з прямим умислом на спеціальную мету, яка передбачена чинним КК України.

Ми підтримуємо наступну класифікацію злочинів проти основ національної безпеки України за критерієм родовий об'єкт злочину:

1) злочини, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки у політичній сфері. До них відносять: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК України); посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК України); фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (110-2 КК України); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України);

2) злочини, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки України у сфері державного суверенітету,

територіальної цілісності та недоторканості, обороноздатності, державної, економічної, науково-технічної та інформаційної безпеки України. До них відносяться: державна зрада (ст. 111 КК України); колабораційна діяльність (111-1 України); пособництво державі-агресору (111-2 України); шпигунство (ст. 114 КК України); перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (114-1 КК України), несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (114-2 КК України);

3) злочини, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки в економічній, екологічній сферах та сфері обороноздатності. До них відноситься диверсія (ст. 113 КК України).

2. В контексті генези становлення та розвитку кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України у вітчизняному законодавстві слід відзначити, що перші злочини цієї категорії у сучасному розумінні були регламентовані у джерелах права Київської Русі. Згодом, саме комплексно та системно вперше інститут кримінальної відповідальності за вказані злочини був закріплений у Третньому Литовському статуті 1588 року. Велику роль для розвитку кримінальної відповідальності за «державні злочини» відіграла законотворча діяльність Петра І. Кримінальні кодекси УРСР 1922 та 1960 років поглибили регламентацію кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки. І вже у 2001 році даний інститут був детально закріплений вітчизняним законодавцем у чинному на сьогодні Кримінальному кодексі України.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1. Об'єкт та предмет злочинів проти основ національної безпеки України

Об'єктами забезпечення державної безпеки виступають державний суверенітет, конституційний лад, територіальна цілісність України, оборонний, економічний і науково-технічний потенціал, інформаційна безпека, кібербезпека, об'єкти критичної інфраструктури, державна таємниця та службова інформація²⁶. Суспільна небезпека кримінальних правопорушень, спрямованих проти основ національної безпеки, полягає в тому, що вони дестабілізують фундаментальні засади гармонійного розвитку держави та її громадян, що базуються на принципах взаємної відповідальності та суспільної вигоди. Такі злочини завдають шкоди конституційному ладу, який покликаний гарантувати права, свободи, законні інтереси громадян, охорону навколишнього середовища та інших ключових суспільних цінностей. Унаслідок цього відбувається руйнація національної системи захисту в інформаційній, оборонній, промисловій та інших критично важливих сферах. Таким чином, національна безпека як суспільне благо виступає родовим об'єктом кримінальних правопорушень цього виду²⁷.

Перш ніж перейдемо до об'єкту та предмету злочинів проти основ національної безпеки, проаналізуємо вказані категорії кримінального права. Так, об'єкт злочину – це суспільні відносини, які знаходяться під охороною

²⁶ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки». 2022, 16 лютого: Указ Президента України № 56/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text> (Дата звернення: 08.05.2025).

²⁷ Ковальчук О. Злочини проти основ національної безпеки України. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». № 4 (44), 2024. С. 97.

кримінального права, зміною котрих заподіюється соціально небезпечна шкода. Об'єктом злочину є мішень, в яку націлений кожен злочин²⁸. При цьому, об'єктом злочину виступають тільки ті суспільні відносини, які знаходяться під охороною кримінального права (відносини, які знаходяться поза сферою правового регулювання (моральні, партійні тощо) об'єктом злочину бути не можуть.

Об'єкт злочину – це сукупність характеристик, які розкривають сутність злочину з точки зору його негативного впливу на сферу суспільних відносин, що перебувають під захистом кримінального законодавства. До основних ознак об'єкта злочину належать:

- значущість і цінність суспільних відносин, охоронюваних кримінальним правом;
- ступінь шкоди, завданої злочином у межах цих відносин, що свідчить про їхню вразливість або порушення;
- предмет злочину – це матеріальний об'єкт, вплив на який призводить до виникнення суспільно небезпечних наслідків у відповідній сфері правовідносин.

Злочини, що передбачені Розділом I Особливої частини Кримінального кодексу України, посягають на об'єктом національної безпеки держави, яка охоплює політичну, економічну, інформаційну, воєнну та науково-технологічну сфери. Національна безпека України визначається як стан, за якого життєво важливі інтереси держави надійно захищені від потенційних та реальних загроз як внутрішнього, так і зовнішнього характеру в усіх зазначених галузях. Це поняття є найбільш широким у межах кримінально-правової характеристики злочинів проти основ національної безпеки, оскільки включає в себе також

²⁸ Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина загальна: Курс лекцій. К.: Наукова думка та Українська видавнича група. 2016. С. 36.

гарантування суверенітету, цілісності території, її недоторканності та оборонної спроможності.

Загальним об'єктом злочинів, передбачених у цьому розділі, є суспільні відносини, спрямовані на забезпечення охорони ключових засад національної безпеки України – її державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності та обороноздатності. Інакше кажучи, мова йде про правовідносини, які гарантують саме існування України як незалежної, суверенної, демократичної, соціальної та правової держави (відповідно до статті 1 Конституції України). Саме тому такі злочини визнаються одними з найбільш небезпечних та класифікуються законодавцем здебільшого як тяжкі або особливо тяжкі. Важливість охоронюваного об'єкта значною мірою впливає на особливості як об'єктивних, так і суб'єктивних ознак цих правопорушень.

Вітчизняний законодавець визначає національну безпеку України як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз²⁹. Таким чином, національна безпека є складним і багатограним правовим поняттям, яке охоплює численні взаємопов'язані елементи, що мають структуру взаємовідносин між загальним і спеціальним, основним і похідним. Аналіз положень чинного Кримінального кодексу України свідчить про те, що більшість складів злочинів, передбачених у Розділі I Особливої частини, визначають своїм основним безпосереднім об'єктом саме суспільні відносини, які забезпечують збереження національної безпеки.

Так, наприклад, безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 109 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують внутрішню безпеку України, захист конституційного ладу і державної влади в країні. В той же час,

²⁹ Про національну безпеку України. Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2018. № 31. Ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/conv#Text> (дата звернення 08.05.2025).

конституційний лад – це устрій держави і суспільства, а також їх інститутів відповідно до конституційно-правових норм. Це цілісна система основних соціально-правових відносин, що визначають форми і способи функціонування держави, як єдиного державно-правового організму³⁰. Нормальне функціонування конституційного ладу дозволяє реалізувати прагнення суспільства до справедливого і стабільного соціального порядку на основі поєднання індивідуальних і суспільних інтересів.

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого у ст. 109 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують внутрішню безпеку України, захист її конституційного ладу та державної влади³¹. Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого статтею 110 Кримінального кодексу України, виступають правовідносини, що гарантують збереження територіальної цілісності та недоторканності держави в межах її офіційно визнаних кордонів. Що стосується державної зради (ст. 111 КК України), то вона охоплює кілька безпосередніх об'єктів, які виражають суспільні відносини, пов'язані з гарантуванням як зовнішньої, так і внутрішньої безпеки України. Відповідно до назви статті 112 КК України, основним безпосереднім об'єктом посягання в цьому випадку є суспільні відносини, що забезпечують стабільне функціонування всіх гілок державної влади – законодавчої, виконавчої та судової – а також діяльність політичних партій. Крім того, життя людини є обов'язковим додатковим об'єктом цього злочину.

Основним безпосереднім об'єктом диверсії (ст. 113 КК України) є внутрішня безпека України, її економічна основа. Додатковими об'єктами можуть бути: життя, здоров'я людей, екологічна безпека, власність. Безпосереднім об'єктом шпигунства (ст. 114 КК України) є зовнішня безпека

³⁰ Конституційне право України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. За ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. Х.: Право, 2018. С. 126.

³¹ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х. : Право, 2013. С. 93.

України, її суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність, обороноздатність, державна, економічна чи інформаційна безпека.

Питання, пов'язане з визначенням предмета злочину в кримінальному праві, залишається одним із найскладніших і найменш опрацьованих. До останнього часу не існувало окремих комплексних досліджень, присвячених цій темі. У більшості випадків розгляд поняття предмета злочину зводився до його розмежування з об'єктом злочину.

Водночас предмет злочину є важливою самостійною ознакою складу злочину. Його значення в механізмі заподіяння шкоди відповідним суспільним відносинам, а також у встановленні об'єкта посягання й кваліфікації діяння має як теоретичну, так і практичну цінність. Насамперед, дослідження предмета злочину дозволяє глибше зрозуміти природу об'єкта злочину та конкретизувати його характеристику³².

Так, наприклад, предметом диверсії є об'єкти, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення (електростанції, оборонні підприємства, шляхи сполучення, нафто- і газопроводи та ін.), тварини, рослини, земельні угіддя, водойми, ліси тощо. В той же час, предметом шпигунства є відомості, що містять державну таємницю, вичерпний перелік яких міститься в Законі України «Про державну таємницю»³³. Згідно з цим Законом державною таємницею визнається певний вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою. Ці відомості мають гриф секретності, який визначає її ступінь.

³² Александров Ю. В. Кримінальне право України: Заг. частина: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: МАУП, 2014. С. 81.

³³ Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 № 3855-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 16. Ст. 93.

Спеціальним уповноваженим органом державної влади у сфері забезпечення охорони державної таємниці є СБУ.

Отже, злочини проти основ національної безпеки України є найбільш суспільно небезпечними посяганнями. Загальним об'єктом для цього виду злочинів є суспільні відносини, покликані гарантувати державну безпеку, стабільність конституційного ладу, суверенітет, цілісність і недоторканність території, а також обороноздатність держави, тобто ключові елементи національної безпеки України. Інакше кажучи, йдеться про правовідносини, що лежать в основі самого існування України як незалежної, суверенної, демократичної, соціальної і правової держави, відповідно до положень статті 1 Конституції України.

2.2. Об'єктивна сторона злочинів проти основ національної безпеки України

Об'єктивна сторона злочину – це його зовнішній прояв, що полягає у здійсненні дії або бездіяльності, передбаченої кримінальним законом, яка спричиняє або створює реальну загрозу завдання шкоди об'єкту злочинного посягання. До обов'язкових ознак цього елементу складу злочину належать: саме діяння (у формі активної дії чи пасивної бездіяльності), настання суспільно небезпечних наслідків, а також причинний зв'язок між вчиненим і наслідками³⁴.

Фактично, кримінальне право України передбачає настання кримінальної відповідальності виключно за конкретні суспільно небезпечні та винні дії чи бездіяльність, які прямо визначені в законі як злочини (див. ч. 1 ст. 2, ч. 1 ст. 11 Кримінального кодексу України). Як і будь-який прояв свідомої поведінки

³⁴ Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти. Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; За ред. Професорів Київ-Харків: Юрінком Інтер – Право, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2012. С. 95-96.

особи, злочин становить поєднання зовнішніх (об'єктивних) та внутрішніх (суб'єктивних) характеристик. Зовнішній аспект утворює об'єктивну сторону злочину, тоді як внутрішній – його суб'єктивну сторону.

До факультативних ознак об'єктивної сторони складу злочину належать: суспільне небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і суспільне небезпечними наслідками, місце, час, обстановка, спосіб і засоби вчинення злочину³⁵. Ці ознаки, фактично притаманні злочину як явищу реальної дійсності, далеко не завжди вказуються в законі як ознаки конкретного складу злочину.

Усі злочини, передбачені розділом I Особливої частини КК України, з об'єктивної сторони здійснюються шляхом активної поведінки – дії. При цьому, виходячи з їх підвищеної суспільної небезпечності, законодавець більшість із них конструє як злочини з формальним складом, у зв'язку з цим такі діяння визнаються завершеними з моменту їх фактичного вчинення, незалежно від того, чи настала реальна шкода основам національної безпеки України. Водночас, якщо негативні наслідки все ж мали місце, вони не змінюють правову кваліфікацію злочину, однак враховуються при оцінці рівня його суспільної небезпечності та визначенні суворості покарання.

Об'єктивна сторона злочину диверсія, відповідальність за який передбачена ст. 113 КК України виявляється в семи формах, кожна з яких передбачає вчинення суспільно небезпечних дій (зокрема, вибухів і підпалів), спрямованих на: 1) масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їх здоров'ю; 2) зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення; 3) радіоактивне забруднення; 4) масове отруєння; 5) поширення епідемій; 6) поширення епізоотій; 7) поширення епіфітотій.

³⁵ Колос М. І. Кримінальне право України. Загальна частина: Навчальний посібник. К.: Атіка, 2007. С. 78.

З об'єктивної сторони, шпигунство виражається в передачі або збиранні з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю. Зазначимо, що шпигунство може виражатися у двох формах: 1) передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю; 2) збиранні таких відомостей із метою передачі іноземній державі, її організаціям або їх представникам³⁶.

Отже, факт передачі відповідної інформації має місце в тих випадках, коли особа, маючи доступ до таких відомостей, передає їх представнику або органу іноземної держави. Це може відбуватися різними способами – як усно чи письмово, так і через демонстрацію матеріалів, передачу по телефону, радіо, через закладки, сховки тощо. Для настання кримінальної відповідальності не має значення, чи передано оригінали документів, креслення або зразки, чи лише їх копії, описи, макети чи іншу інформацію про них. Під поняття «передача» підпадає як безпосереднє передання, так і створення умов для ознайомлення іноземного агента з такою інформацією. Що ж до збирання інформації, яка є державною таємницею, то під цим розуміють будь-які дії, спрямовані на її отримання – від крадіжки та фотографування до підслуховування чи зовнішнього спостереження.

Незаконне виготовлення або придбання спеціалізованих технічних засобів для прихованого отримання інформації (наприклад, електронних перетворювачів, апаратних чи програмно-апаратних пристроїв) з наміром їх подальшого використання для збору такої інформації має кваліфікуватися залежно від цілей особи. Зокрема, дії можуть підпадати під кваліфікацію за ст. 14 у поєднанні зі ст. 114, 231 або 330 КК України — тобто як підготовка до шпигунства, до комерційного шпигунства або до збору конфіденційної

³⁶ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2009. С. 317.

інформації з метою її передачі іноземним організаціям чи їхнім представникам, якщо така інформація належить державі.

Отже, з об'єктивної сторони, шпигунство виражається в передачі або збиранні з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю.

2.3. Суб'єкт злочинів проти основ національної безпеки України

Суб'єкт злочину – це один із ключових елементів складу злочину, який характеризується сукупністю ознак, визначених законом, зокрема фізичною природою особи, її осудністю та досягненням віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Саме ця категорія найбільш безпосередньо пов'язана з можливістю притягнення особи до кримінальної відповідальності.³⁷ Злочин неможливий без особи, яка його вчинила, і тому суб'єкт злочину є обов'язковим елементом складу злочину. Згідно з ч. 1 ст. 18 КК України, суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність.

У рамках теорії кримінального права, поряд із терміном «суб'єкт злочину» також використовується поняття «особистість злочинця». Попри те, що обидва ці поняття стосуються фізичної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, вони не є синонімічними. Різниця між ними полягає у різному правовому значенні: якщо «суб'єкт злочину» має безпосереднє значення для визначення кримінальної відповідальності, то «особистість злочинця» охоплює ширше коло соціальних та психологічних характеристик особи.

Поняття суб'єкта злочину має ключове значення для визначення наявності підстав для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Водночас

³⁷ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-ме вид., переробл. та допов. К.: Юридична думка, 2010. С. 57.

термін «особистість злочинця» виконує іншу функцію – він має кримінологічну природу. До характеристик, що використовуються для опису особистості правопорушника, належать його соціальний стан, виконувані ролі у суспільстві, а також морально-психологічні риси, які демонструють його ставлення до загальноприйнятих суспільних цінностей. Це поняття широко застосовується в кримінально-правовій науці для поглибленого аналізу причин і умов злочинної поведінки³⁸.

Згідно з формулюванням ч. 1 ст. 18 КК України, суб'єктом злочину може бути: 1) особа фізична; 2) особа осудна; 3) особа, яка досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність за вчинене нею суспільно небезпечне діяння. Ці три ознаки є обов'язковими для кожного випадку оцінки наявності суб'єкта злочину, тобто вони повинні характеризувати кожну особу, яка вчинила злочин. Такі характеристики в кримінальному праві дістали назву обов'язкових ознак суб'єкта злочину.

Суб'єктами злочинів проти основ національної безпеки України можуть бути фізичні осудні особи, що досягли 16-річного віку (громадяни України, іноземні громадяни чи особи без громадянства). При вчиненні посягання на життя державного або громадського діяча (ст. 112) та диверсії (ст. 113) суб'єктом є фізична осудна особа з 14-річного віку. Спеціальний суб'єкт є елементом лише двох складів злочинів проти основ національної безпеки України: у злочині, передбаченому ст. 111, 111-1 КК України, – це тільки громадянин України, а в злочині, передбаченому ст. 114 КК, – тільки іноземний громадянин або особа без громадянства. В інших основних складах злочинів проти основ національної безпеки України – суб'єкт загальний. Одночасно кваліфікуючою ознакою злочинів, передбачених статтями 109 і 110 КК, є вчинення їх спеціальним суб'єктом – представником влади.

³⁸ Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Навч. посіб. 2-ге вид. перероб. та доп. станом на вересень 2011 р. К.: Центр учбової літератури, 2012. С. 89-90.

Отже, суб'єктами злочинів, передбачених розділом першим Особливої частини КК України можуть бути:

1) за ч. 1, 2 ст. 109 КК України – фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла 16-річного віку (службова – крім представника влади, неслужбова або приватна особа), а за ч. 3 ст. 109 КК України представник влади;

2) за ч. 1, 2 і 3 ст. 110 КК України – фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла 16 річного віку (службова – крім представника влади, неслужбова або приватна особа), а за ч. 2 і 3 за ознакою представник влади, лише представник влади;

3) за ст. 110-2 КК України – фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла 16 річного віку;

4) за ст. 111 КК України – фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину, досягла 16-річного віку, громадянин України (службова, неслужбова або приватна особа);

5) за ст. 111-1 КК України – спеціальний суб'єкт – виключно громадянин України (фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла 16 річного віку і має статут громадянина України);

6) за ст. 111-2 КК України – спеціальний суб'єкт – громадянин України, іноземець чи особа без громадянства, за винятком громадян держави-агресора;

7) за ст. 112 КК України – фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину, досягла 14-річного віку (службова, неслужбова або приватна особа);

8) за ст. 113 КК України – фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину, досягла 14-річного віку (службова, неслужбова або приватна особа);

9) за ст. 114 КК України – фізична, осудна особа, громадянин іноземної держави або особа без громадянства, яка до моменту вчинення злочину, досягла 14-річного віку (службова, неслужбова або приватна особа);

10) за ст. 114-1 КК України – фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину, досягла 16-річного віку, громадянин України (службова, неслужбова або приватна особа);

11) за ст. 114-2 КК України – фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину, досягла 16-річного віку, громадянин України (службова, неслужбова або приватна особа).

2.4. Суб'єктивна сторона злочинів проти основ національної безпеки України

Суб'єктивна сторона злочину являє собою його внутрішній аспект, що відображає психічні процеси особи, зокрема її ставлення, усвідомлення та волевий намір стосовно вчиненого суспільно небезпечного діяння і його наслідків. До елементів, які розкривають зміст суб'єктивної сторони, належать вина, мотиви та мета злочинної поведінки. Ці ознаки взаємопов'язані, однак у кожному конкретному випадку вони можуть мати різну юридичну вагу та значення³⁹.

У низці злочинів важливо враховувати емоційний стан особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння. Такі емоції можуть відрізнятися за змістом, характером і моментом виникнення. Водночас більшість із них не входять до структури суб'єктивної сторони злочину, оскільки або взагалі не впливають на формування її основних ознак (наприклад, розкаяння чи страх перед покаранням), або мають настільки слабкий вплив, що не відіграють суттєвої ролі у формуванні мотиву злочинної поведінки (наприклад, жалість чи співчуття).

³⁹ Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Навч. посіб. 2-ге вид. перероб. та доп. станом на вересень 2011 р. К.: Центр учбової літератури, 2012. С. 117.

Встановлення всіх ознак суб'єктивної сторони – це завершальний етап у констатації складу злочину як єдиної підстави кримінальної відповідальності⁴⁰. Відзначимо, що суб'єктивна сторона досліджуваних злочинів – прямий умисел, за яким особа усвідомлює значення своїх дій. Характерною обов'язковою суб'єктивною ознакою більшості з цих злочинів є їх мета: зміна чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, зміна меж території або державного кордону, ослаблення держави.

На думку І. В. Діордіци, суб'єктивна сторона діянь, що мають на меті протиправне змінення конституційного устрою України або захоплення державної влади, полягає у наявності прямого умислу з боку особи. Крім того, обов'язковою ознакою таких злочинів виступає спеціальна мета – досягнення саме незаконної трансформації конституційного ладу чи неправомірне здобуття владних повноважень у державі⁴¹.

Визначаючи посягання на життя державного чи громадського діяча як навмисний злочин з прямим умислом, ми маємо на увазі, що особа, яка його вчинила, усвідомлювала суспільно небезпечний характер вчиненого ним діяння, передбачала суспільно небезпечні наслідки, бажала настання цих наслідків. Усвідомлення і передбачення характеризують інтелектуальний момент даного умислу, а бажання настання суспільно небезпечних наслідків – вольовий момент цього умислу.

Умисел у даному складі характеризується наступними рисами. Суб'єкт:

а) усвідомлює, що він вчиняє діяння, спрямоване на позбавлення життя саме державного чи громадського діяча і саме в зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю, що його діяння спрямоване на заподіяння шкоди певній ділянці політичної системи України (усвідомлення суб'єктом

⁴⁰ Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Навч. посіб. 2-ге вид. перероб. та доп. станом на вересень 2011 р. К.: Центр учбової літератури, 2012. С. 118.

⁴¹ Діордіца І. В. Кримінально-правова відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. К. : Академія адвокатури України, 2008. С. 14.

спрямованості діяння на заподіяння шкоди певній ділянці політичної системи України означає разом з тим і усвідомлення особою спеціальної мети чиненого діяння – мети заподіяння шкоди певній ділянці політичної системи України);

б) бажає вчинити це діяння⁴².

Цими двома рисами вичерпується зміст прямого умислу при посяганні на життя державного чи громадського діяча.

Посягання на життя державного або громадського діяча можливий виключно за умови наявності прямого умислу. Інтелектуальний і вольовий елементи цього умислу зумовлюються не наслідками, які перебувають за межами складу злочину, а саме ставленням особи до свого небезпечного вчинку. Враховуючи, що метою такого посягання є завдання шкоди певному елементу політичної системи України, можна стверджувати, що наявність цієї мети є обов'язковою складовою суб'єктивної сторони зазначеного злочину.

Констатуємо, що мета у складі шпигунства – передача або збирання з метою передачі відомостей, що становлять державну таємницю, іноземній державі, іноземній організації або їх представникам – є однією з очевидних розмежувальних ознак шпигунства і розголошення державної таємниці⁴³.

У Кримінальному кодексі України передбачено особливу підставу для звільнення особи від кримінальної відповідальності, яка вже здійснила або підготувала передачу іноземній державі, організації чи їхнім представникам інформації, що становить державну таємницю. Таке звільнення можливе лише за умови дотримання трьох критеріїв, з яких два перебувають у прямій залежності від волі правопорушника: а) припинення раніше розпочатої розвідувальної діяльності; б) самостійне звернення до компетентних органів України з повідомленням про вчинене правопорушення; в) уникнення

⁴² Бантышев А. Ф. Уголовная ответственность за особо опасные преступления против государства (основы квалификации): Монография. К.: Изд-во НА СБУ, 2004. С. 98.

⁴³ Павленко І. В. Проблемні питання розмежування складів шпигунства та розголошення державної таємниці. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2016. № 6. С. 124.

заподіяння шкоди державним інтересам завдяки діям особи та подальшим заходам, вжитим уповноваженими органами, можливо – за її сприяння.

Отже, суб'єктивна сторона досліджуваних злочинів – прямий умисел, за яким особа усвідомлює значення своїх дій. Характерною обов'язковою суб'єктивною ознакою більшості з цих злочинів є їх мета: зміна чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, зміна меж території або державного кордону, ослаблення держави тощо. Мета є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони основного (ч. 1 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ч. 1 ст. 111, ст. 113, ч. 1 ст. 114 КК України), кваліфікованого (ч. 2 ст. 110 КК України) чи особливо кваліфікованого (ч. 3 ст. 110 КК України) складу злочину проти основ національної безпеки України. У складах злочинів, передбачених ст. 110-2 КК України, мета має значення для кваліфікації, оскільки безпосередньо вказана у примітці 1 до вказаної статті.

Мотив має значення обов'язкової ознаки лише у кваліфікованому складі злочину, передбаченого ч. 3 ст. 110-2 КК України, яким є користь, що може полягати в одержанні майна, коштів, прав на майно чи отримання будь-якої фінансової або іншої матеріальної вигоди від надання суб'єктам злочинів, передбачених ст.ст. 109 та 110 КК України, цінностей, коштів, предметів шляхом їх продажу, переуступки або передання в користування тощо.

Висновки до розділу 2

Отже, в ході дослідження особливостей кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України зроблено наступні висновки:

1. Злочини проти основ національної безпеки України є найбільш суспільно небезпечними посяганнями. Загальним об'єктом для цього виду злочинів є суспільні відносини, покликані гарантувати державну безпеку, стабільність конституційного ладу, суверенітет, цілісність і недоторканність території, а також обороноздатність держави, тобто ключові елементи національної безпеки України. Інакше кажучи, йдеться про правовідносини, що лежать в основі самого існування України як незалежної, суверенної, демократичної, соціальної і правової держави, відповідно до положень статті 1 Конституції України.

2. Об'єктивна сторона злочину охоплює його зовнішній прояв, тобто конкретне діяння (активну дію або бездіяльність), передбачене законом, яке завдає або створює загрозу заподіяння шкоди охоронюваним правовим інтересам. Злочини, передбачені розділом I Особливої частини Кримінального кодексу України, зазвичай реалізуються через активні дії. Через їхню виняткову суспільну небезпечність більшість із них законодавець визначає як формальні склади, що означає визнання таких злочинів завершеними з моменту здійснення самого діяння, незалежно від того, чи настали негативні наслідки для національної безпеки. Якщо ж шкода все ж була завдана, це не змінює правової кваліфікації, однак враховується при визначенні рівня небезпечності злочину та при призначенні покарання.

3. До числа суб'єктів злочинів, що посягають на основи національної безпеки України, належать фізичні, осудні особи, яким виповнилося 16 років – незалежно від їхнього громадянства (громадяни України, іноземці або особи

без громадянства). Водночас за злочини, передбачені статтями 112 (посягання на життя державного чи громадського діяча) і 113 (диверсія) Кримінального кодексу України, кримінальна відповідальність настає вже з 14 років. Спеціальний суб'єкт є визначальною ознакою лише у двох випадках: за статтями 111 та 111-1 КК таким суб'єктом може бути виключно громадянин України, а за статтею 114 КК – лише іноземець або особа без громадянства. В інших випадках у рамках цього розділу КК суб'єкт злочину є загальним.

4. Суб'єктивна сторона досліджуваних злочинів – прямий умисел, за яким особа усвідомлює значення своїх дій. Характерною обов'язковою суб'єктивною ознакою більшості з цих злочинів є їх мета: зміна чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, зміна меж території або державного кордону, ослаблення держави тощо. Мета є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони основного (ч. 1 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ч. 1 ст. 111, ст. 113, ч. 1 ст. 114 КК України), кваліфікованого (ч. 2 ст. 110 КК України) чи особливо кваліфікованого (ч. 3 ст. 110 КК України) складу злочину проти основ національної безпеки України. У складах злочинів, передбачених ст. 110-2 КК України, мета має значення для кваліфікації, оскільки безпосередньо вказана у примітці 1 до вказаної статті.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. Кваліфікація злочинів проти основ національної безпеки України: проблемні аспекти

Слово «кваліфікація» походить від двох латинських слів – *qualis* (якість, який за якістю) та *facio* (роблю)⁴⁴. Отже, термін «кваліфікація» у дослівному значенні означає визначення властивостей або оцінювання. Суть будь-якого оцінювання полягає у зіставленні об'єкта аналізу – події, процесу чи дії – з певним зразком або стандартом. У юридичній площині таким еталоном виступає закон. Тому кваліфікація як правовий процес – це встановлення відповідності вчиненого діяння тим чи іншим нормам чинного законодавства, тобто визначення, яка саме правова норма охоплює дане порушення⁴⁵.

Поняття правової або юридичної кваліфікації є багатозначним і вживається у різних контекстах. Зокрема, воно охоплює:

- діяльність компетентних державних органів, спрямовану на встановлення правової природи вчиненого правопорушення;
- результат цієї діяльності, що полягає у конкретному визначенні статті, частини або пункту закону, яка застосовується до вчиненого діяння;
- оцінку вчиненого з позицій держави, що включає не лише юридичний, а й соціально-політичний аналіз правопорушення;
- процес логічного встановлення відповідності між фактичними обставинами правопорушення та його юридичними характеристиками, який відбувається згідно із правилами формальної логіки;

⁴⁴ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. 2-ге вид. К.: Юрінком Інтер, 2009. С. 5.

⁴⁵ Там само. С. 6.

– мисленнєвий процес, що здійснюється у свідомості особи за законами психології⁴⁶.

При здійсненні кваліфікації діяння з ознаками, передбаченими в статті 112 КК України ключовим є встановлення усіх без виключення елементів складу злочину посягання на життя державного та громадського діяча, які ми проаналізували у попередньому підрозділі даного магістерського дослідження. Тому зупинемося більш детально на визначенні особливостей відмежування злочинів проти основ національної безпеки України.

Чинний кримінальний закон України, що вступив в дію з 1 вересня 2001 року містить деякі суміжні до посягання на життя державного чи громадського діяча склади злочинів, що за своїми об'єктивними чи суб'єктивними ознаками є досить близькими до складу злочину, передбаченого ст. 112 КК України.

Одним з таких злочинів є терористичний акт (ст. 258 КК України), розмежування якого з посяганням на життя державного чи громадського діяча, що має ознаки терористичної спрямованості, на практиці провести досить складно.

Якщо терористичний акт служить засобом створення обстановки напруженості, способом примушення до чого-небудь чи відмови від чого-небудь тих чи інших осіб, то посягання на життя державного чи громадського діяча без терористичних ознак є способом рішення певних питань самим фактом його здійснення. Посягання на життя державного чи громадського діяча «не потребує» примушення когось до чогось, усе вирішується автоматично в результаті наслідків, що настали. Крім того, над посяганнями на життя державного чи громадського діяча (політичними вбивствами) зазвичай мається певний ореол таємничості і схованого змісту, що розкривається лише через деякий час, і часом дуже тривалий.

⁴⁶ Мальцев В. В. Проблема уголовно-правовой оценки общественно опасных последствий. – Саратов: Изд-во Саратов. Ун-та, 1989. – С. 47.

Посягання на життя державного чи громадського діяча по своїм об'єктивним ознакам збігається з деякими загальнокримінальними злочинами проти особистості, зокрема з навмисним вбивством і навмисним заподіянням тяжких тілесних ушкоджень. Тому, щоб позбавити злочинця можливості замаскувати здійснення їм посягання на життя державного чи громадського діяча під виглядом загальнокримінального злочину, необхідно ретельно і всебічно з'ясовувати мотиви вчиненого злочину.

Мотивами здійснення посягання на життя державного чи громадського діяча, як правило, є політична ненависть до державної влади чи режиму, чи політична помста окремим державним і громадським діячам у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю.

Таким чином, при розмежуванні складу посягання на життя державного чи громадського діяча і подібних по об'єктивній стороні складів злочинів за основу береться суб'єктивна сторона злочину.

Пункт 8 ст. 115 КК України передбачає відповідальність за навмисне вбивство особи чи її близького родича в зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку. Воно має місце як у випадку, коли потерпілий позбавляється життя з метою перешкодити його правомірної діяльності по виконанню службового чи громадського обов'язку, так і у випадку навмисного вбивства потерпілого з помсти за таку діяльність.

Ст. 112 КК України є спеціальною нормою відносно п. 8 ст. 115 КК України, тому скоєння злочину, передбаченого цією нормою, не потребує додаткової кваліфікації по п. 8 ст. 115 КК України.

Таким чином, при співпаданні ознак об'єктивної сторони складу злочинів, передбачених ст. 112 та п. 8 ст. 115 КК України різняться по об'єкту посягання. Так, при скоєнні злочину, передбаченого п. 8 ст. 115 КК України основним безпосереднім об'єктом виступає життя потерпілого, на яке посягає винний з метою перешкодити правомірній діяльності потерпілого у зв'язку з виконанням

ним свого службового або громадського обов'язку, а так само з мотиву помсти за таку діяльність. А при посяганні на життя державного чи громадського діяча життя потерпілого є додатковим безпосереднім об'єктом, тоді як основним виступає посягання на певну ділянку політичної системи України.

Крім того, потерпілими від злочину, передбаченого п. 8 ст. 115 КК України може бути будь-яка особа, що виконує чи виконувала службовий або громадський обов'язок, чи її близький родич, тоді як потерпілим від злочину, передбаченого ст. 112 КК України може бути тільки державний або громадський діяч, прямо вказаний у цій нормі.

Навмисне вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб, має місце тоді, коли винний, навмисно позбавляючи життя потерпілого, усвідомлював, що застосовує спосіб вбивства, небезпечний для життя не тільки однієї людини. При цьому небезпека для життя інших людей повинна бути реальною⁴⁷.

Вбивство варто розглядати як вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб, зокрема, у випадках, коли:

а) здійснюючи намір на вбивство конкретної особи, винний усвідомлює, що застосовує при цьому такий спосіб, що створює небезпеку для життя ще хоча б одної, крім потерпілого, людини, наприклад, використання злочинцем гранати для вбивства державного чи громадського діяча під час перебування його в оточенні інших осіб;

б) здійснюючи умисел на вбивство якої-небудь особи, винний усвідомлює, що застосовує при цьому такий спосіб, що створює небезпеку для життя принаймні двох чоловік, наприклад, прицільна стрілянина з автомата по натовпу.

⁴⁷ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Авт. колектив: Александров Ю. В., Андрушко П. П., Антипов В. І., Клименко В. А., Матишевський П. С., Фесенко Є. В., Шапченко С. Д., Яценко С. С.; Відп. ред. С. С. Яценко. 2-ге вид., переробл., допов. К.: А.С.К., 2002. С. 394-395.

Навмисне вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб, утворює склад закінченого злочину, якщо фактично була позбавлена життя хоча б одна з цих осіб. Даний злочин може відбуватися як із прямим, так і з непрямым умислом. Якщо посягання на життя державного чи громадського діяча здійснюється способом, небезпечним для життя багатьох осіб та постраждали сторонні особи, і кому-небудь з цих осіб були заподіяні тілесні ушкодження, дії винного варто кваліфікувати по ст. 112 КК України по відношенні до особи державного чи громадського діяча, а по відношенню до інших осіб по статтях про нанесення навмисних тілесних ушкоджень.

Якщо при скоєнні посягання на життя державного чи громадського діяча способом, небезпечним для життя багатьох осіб, була заподіяна смерть декільком стороннім особам, дії винного слід кваліфікувати по ст. 112 та пп. 1 і 5 ст. 115 КК України. Якщо ж винний, діючи з прямим умислом на вбивство декількох осіб, застосував спосіб, небезпечний для життя тільки цих осіб, вчинене охоплюється п. 1 ст. 115 КК України і кваліфікації ще і по п. 5 названої статті не потребує.

Якщо здійснення посягання на життя державного чи громадського діяча способом, небезпечним для життя багатьох осіб, супроводжувалося знищенням або ушкодженням майна, дії винного варто кваліфікувати по сукупності злочинів, передбачених ст. 112, п. 5 ст. 115 КК України і відповідним статтям КК України про знищення або ушкодження майна.

Таким чином, коли при скоєнні посягання на життя державного чи громадського діяча заподіяно смерть або тілесні ушкодження також стороннім особам, дії винного належить кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 112, п. 5 ст. 115 КК України та відповідними статтями КК, що передбачають відповідальність за навмисне вбивство або спричинення тілесних ушкоджень.

Пункт 11 ст. 115 КК України передбачає відповідальність за навмисне вбивство, вчинене на замовлення. Маються на увазі випадки, коли позбавлення життя потерпілого здійснюється внаслідок угоди, досягнутої між двома його сторонами. При цьому ініціатива щодо такої угоди може виходити від кожної зі сторін.

У більшості випадків навмисне вбивство на замовлення здійснюється стороною – виконавцем з корисливих мотивів – коли потерпілий позбавляється життя за отриману або обіцяну грошову чи майнову винагороду або у зв'язку з іншою матеріальною зацікавленістю (звільнення від обов'язків майнового характеру, передача права на визначене майно тощо). Однак навмисне вбивство варто розглядати як вчинене на замовлення і тоді, коли замовник за вчинене виконавцем вбивство зобов'язується в межах угоди зробити на користь останнього і дії немайнового характеру, наприклад, ввести в коло кримінальних «авторитетів», допомогти уникнути кримінальної відповідальності тощо. Не виключаються ситуації, коли замовник навмисного вбивства бере на себе обов'язок зробити на користь виконавця дії як майнового, так і немайнового характеру.

Кваліфікація дій замовника і виконавця навмисного вбивства, вчиненого на замовлення залежить від ряду обставин, зокрема:

а) характеру злочину, що охоплюється поняттям «навмисне вбивство, вчинене на замовлення»;

б) наявності або відсутності інших обтяжуючих обставин навмисного вбивства, передбачених у ст. 115 КК України;

в) збігу чи незбігу в одній особі сторони – виконавця угоди у відношенні навмисного вбивства на замовлення і його безпосереднього виконавця⁴⁸.

⁴⁸ Селецький С. І. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2018. С. 201.

З урахуванням цих обставин кваліфікація дій замовника навмисного вбивства може здійснюватися по ч. 3 чи 4 ст. 27 і ст. 112 КК України – у тому випадку, коли замовляється злочин, передбачений цією статтею, при цьому дії замовника додаткової кваліфікації по ст. 115 не потребують, а обтяжуючі обставини, що мають місце в його діях, враховуються при призначенні покарання.

З урахуванням зазначених обставин кваліфікація дій виконавця вбивства на замовлення, якщо він є і безпосереднім виконавцем злочину, здійснюється по ст. 112 КК України – у тому випадку, коли замовляється злочин, передбачений цією статтею, і відповідні ознаки його складу усвідомлюються виконавцем.

Дії особи, що сприяли вчиненню навмисного вбивства на замовлення при посяганні на життя державного чи громадського діяча (яка підшукувала виконавця чи замовника, організовувала їх зустріч, приймала участь в укладанні угоди у відношенні навмисного вбивства тощо) варто розглядати як пособництво в посяганні на життя державного чи громадського діяча і кваліфікувати по ч. 5 ст. 27 і ст. 112 КК України.

При співпаданні деяких елементів ознак складів злочинів, передбачених ст. 112 і 346 КК України принциповими є розходження у об'єкті посягання, об'єктивній стороні, його меті та у колі тих осіб, що можуть виступати потерпілими від цих злочинів.

Отже, найбільш схожим для посягання на життя державного чи громадського діяча є терористичний акт. На наш погляд, ключова різниця між цими видами злочинів полягає в особливостях їх суб'єктивної сторони. Так, посягання на життя державного або громадського діяча супроводжується метою завдати шкоди окремому елементу політичної структури України. Натомість терористичний акт має за мету створити атмосферу страху серед населення, а також вплинути на прийняття або скасування рішень органами

державної влади, органами місцевого самоврядування, міжнародними організаціями, фізичними чи юридичними особами. Щодо об'єктивної сторони, то для терористичних дій типовим є не лише вчинення небезпечних дій, а й погроза їх реалізації. У випадку ж із посяганням на життя державного чи громадського діяча, загроза відповідних дій не охоплюється складом цього злочину і повинна кваліфікуватися окремо – за статтею 346 КК України.

Слід констатувати про існування проблеми, пов'язаної з розмежуванням ст. 111-1 КК України зі ст.ст. 111 (Державна зрада), 111-2 (Пособництво державі-агресору), 113 (Диверсія), 114-2 (Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану), 436-2 (Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників) та деякими іншими статтями Кримінального кодексу. Для вирішення проблем, пов'язаних із кваліфікацією, насамперед потрібно виключити ст. 111-2 КК України, яка дублює зміст інших статей щодо кримінальних правопорушень (Державної зради та Колабораційної діяльності)⁴⁹.

В Україні непоодиноким є явище, коли громадяни України набувають громадянство однієї або декількох інших держав та не виходять із громадянства України. Оскільки в Україні не визнається подвійне громадянство, ці особи стають громадянами України з іноземним громадянством. Суб'єктом вчинення окремих злочинів проти основ національної безпеки України можуть бути лише громадяни України (ст. 111, 111-1 КК України). А шпигунство, залежно від того, вчинене воно громадянином України чи іноземцем або особою без

⁴⁹ Герасимчук О. Проблеми застосування кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку : матеріали круглого столу (м. Острого, 27 січня 2023 р.) / за ред. проф. М. С. Романова, доц. Р. С. Мартинюка, доц. О. О. Дацюка. Острого : Видавництво Національного університету "Острозька академія", 2023. С. 70-71.

громадянства, кваліфікується як одна з форм вчинення державної зради (ст. 111 Кримінального кодексу України), або як шпигунство за статтею 114 Кримінального кодексу України. Тому актуальним є з'ясування питання про кваліфікацію таких діянь у випадках, якщо вони вчинені громадянами України з іноземним громадянством.

У Законі України «Про громадянство України» закріплений принцип єдиного громадянства, що виключає можливість існування громадянства адміністративно-територіальних одиниць України. Якщо громадянин України набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України⁵⁰. Під час правової оцінки злочинів, спрямованих проти основ національної безпеки України, що вчинені особами з українським та іноземним громадянством, слід обов'язково враховувати саме цей підхід як головний орієнтир для правильної кваліфікації діяння.

До видання указу Президента України про припинення особою громадянства України громадянин України з іноземним громадянством у правових відносинах з Україною визнається лише громадянином України. Відповідно, його кримінально карані діяння потрібно кваліфікувати як такі, що вчинені громадянином України. Якщо така особа вчинила шпигунські дії, то це діяння треба кваліфікувати як державну зраду, вчинену у формі шпигунства (ст. 111 Кримінального кодексу України).

3.2. Особливості провадження першочергових та наступних слідчих дій у розслідуванні злочинів проти основ національної безпеки України

Згідно ст. 216 Кримінального процесуального кодексу України, слідчі органів Національної поліції здійснюють досудове розслідування кримінальних

⁵⁰ Про громадянство України : Закон України від 18 січня 2001 р. № 2235-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 13. Ст. 65.

правопорушень, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, крім тих, які віднесені до підслідності інших органів досудового розслідування. Слідчі органи безпеки здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109, 110, 110⁻², 111, 111⁻¹, 111⁻², 112, 113, 114, 114⁻¹, 114⁻² ⁵¹. Таким чином, усі злочини проти основ національної безпеки України розслідують слідчі Служби безпеки України на підставі КПК України та Закону України «Про Службу безпеки України». Так, зокрема, у відповідності до вказаного нормативно-правового акта, Служба безпеки України – державний орган спеціального призначення з правоохоронними функціями, який забезпечує державну безпеку України⁵².

Повна і своєчасна фіксація слідової картини дозволяє висунути версії щодо участі конкретної особи у так званих «державних злочинах». Дану фіксацію можливо досягнути завдяки проведенню фото- та відеозйомки, відібрання слідів рук і ніг, впізнання очевидцями, потерпілими, частини одягу або взуття (імунологічна експертиза за ДНК, група крові)⁵³.

Серед напрямів роботи вказаних слідчо-оперативних підгруп важливо врахувати наступні:

1. Аналітична підгрупа. До її складу входить керівник усієї слідчо-оперативної групи. Ця підгрупа має постійний склад протягом усього розслідування. Її функції включають безперервний моніторинг змін у слідчій ситуації, адаптацію плану розслідування, а також координацію дій усіх підгруп. Ведення індивідуальних карток підозрюваних та обвинувачених із фіксацією

⁵¹ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 08.05.2025).

⁵² Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. Ст. 382.

⁵³ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. 2-ге вид. К.: Юрінком Інтер, 2009. С. 184.

доказів дає змогу ефективно організовувати процес доведення вини і забезпечувати цілісність доказової бази.

2. Підгрупа з опрацювання відео- та фотоматеріалів. Вона приймає фото- та відеодокументи від підрозділів документування та ЗМІ, переглядає і копіює їх, створює окремі відеофрагменти, здійснює тиражування та впорядковує всі матеріали відповідно до фігурантів справи та епізодів правопорушень.

3. Підгрупа роботи з потерпілими та оцінки збитків. До обов'язків цієї підгрупи входить огляд місць подій за участі фахівців, відбір зразків для експертиз, фіксація ушкоджень у потерпілих, призначення необхідних експертиз (у тому числі судово-медичних), а також проведення допитів потерпілих та медиків, що надавали допомогу.

4. Підгрупа, яка проводить допити, обшуки, відтворення обстановки події, впізнання, тощо;

5. Підгрупа, що організує розшук учасників масових заворушень та їх затримання. Спрямованість і склад слідчо-оперативних груп в ході розслідування може змінюватися⁵⁴.

Першочерговими слідчими діями у кримінальних справах вказаної категорії зазвичай є затримання і обшук підозрюваних; огляд місця події; допити підозрюваних, свідків (очевидців); пред'явлення підозрюваних для впізнання.

Загалом, інститут слідчих (розшукових) дій закріплений у Кримінальному процесуальному кодексі України. Так, згідно ст. 223 КПК України, слідчі (розшукові) дії є діями, спрямованими на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні. Підставами для проведення слідчої (розшукової) дії є наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення її мети⁵⁵.

⁵⁴ Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2012). К., 2012. С. 97.

⁵⁵ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

Слідчий органу безпеки зобов'язаний забезпечити присутність щонайменше двох неупереджених осіб (понятих) під час проведення таких процесуальних дій, як пред'явлення особи, тіла або предмета для впізнання, огляд тіла (включаючи випадки ексгумації), слідчий експеримент, а також освідчування особи. Виключенням із цього правила є ситуації, коли здійснюється безперервна відеофіксація процесу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії. Крім того, слідчий має право залучити понятих до участі в інших процесуальних діях, якщо вважатиме це необхідним.

Проведення обшуку чи огляду житла або іншого володіння особи, а також особистого обшуку, обов'язково супроводжується присутністю щонайменше двох понятих, навіть у випадках використання технічних засобів для фіксації слідчої (розшукової) дії. Понятими не можуть бути особи, які мають зацікавленість у результатах кримінального провадження, зокрема потерпілі, їхні родичі, родичі підозрюваних чи обвинувачених, працівники правоохоронних органів.

Глава 20 КПК України передбачає такі слідчі (розшукові) дії, як допит, пред'явлення особи до впізнання, пред'явлення речей для впізнання, пред'явлення трупа для впізнання, обшук, огляд, огляд трупа, огляд трупа, пов'язаний з ексгумацією, слідчий експеримент, освідчування особи, тощо.

Важливе значення для розслідування злочинів, передбачених Розділом 1 Особливої частини КК України з огляду на важливість об'єкту злочину відіграють негласні слідчі (розшукові) дії. Законодавець поняття таких слідчих дій визначив у статті 246 КПК України. Так, зокрема, під негласними слідчими (розшуковими) діями розуміється різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом. Рішення про проведення негласних слідчих (розшукових) дій приймає слідчий органу безпеки, а у випадках,

передбачених цим Кодексом, – слідчий суддя за клопотанням слідчого органу безпеки.

Розслідування злочинів проти основ національної безпеки України здійснюється за правилами спеціального досудового розслідування. Так, у відповідності до ст. 297-1 Кримінального процесуального кодексу України, спеціальне досудове розслідування (*in absentia*) здійснюється згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими цим Кодексом, з урахуванням положень цієї глави.

Отже, розслідування злочинів проти основ національної безпеки України здійснює слідчий органу безпеки за правилами спеціального досудового розслідування. Відповідно до ч. 2 вказаної статті КПК України, спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачена Розділ I Особливої частини КК України.

Висновки до розділу 3

Отже, в результаті визначення проблемних аспектів інституту кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки встановлено наступне:

1. Чинний кримінальний закон України містить деякі суміжні до посягання на життя державного чи громадського діяча склади злочинів, що за своїми об'єктивними чи суб'єктивними ознаками є досить близькими до складу злочину, передбаченого ст. 112 КК України. Одним з таких злочинів є терористичний акт (ст. 258 КК України), розмежування якого з посяганням на життя державного чи громадського діяча, що має ознаки терористичної спрямованості, на практиці провести досить складно.

При скоєнні посягання на життя державного чи громадського діяча заподіяно смерть або тілесні ушкодження також стороннім особам, дії винного належить кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 112, п. 5 ст. 115 КК України та відповідними статтями КК, що передбачають відповідальність за навмисне вбивство або спричинення тілесних ушкоджень.

2. Розслідування злочинів проти основ національної безпеки України здійснює слідчий органу безпеки за правилами спеціального досудового розслідування. Відповідно до ч. 2 вказаної статті КПК України, спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачена Розділ I Особливої частини КК України.

ВИСНОВКИ

Отже, в ході магістерського дослідження встановлено наступні висновки:

1. Злочини проти основ національної безпеки України посідають особливе місце з точки зору вітчизняного законодавця (підтверджується, що цій категорії злочинів присвячено I розділ у Особливій частині КК України), родовим об'єктом є суспільні відносини, які створюють необхідні умови для забезпечення захисту основ національної безпеки у таких ключових сферах, як політична, економічна, екологічна, а також у сфері державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності та обороноздатності. Окрім того, це стосується науково-технологічної та інформаційної безпеки України в умовах як зовнішніх, так і внутрішніх загроз; вчиняються виключно шляхом дії з прямим умислом на спеціальну мету, яка передбачена чинним КК України.

Ми підтримуємо наступну класифікацію злочинів проти основ національної безпеки України за критерієм родовий об'єкт злочину:

1) злочини, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки у політичній сфері. До них відносять: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК України); посягання на територіальну цілісність і недоторканість України (ст. 110 КК України); фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (110-2 КК України); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України);

2) злочини, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки України у сфері державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, обороноздатності, державної, економічної, науково-технічної та інформаційної безпеки України. До них

відносяться: державна зрада (ст. 111 КК України); колабораційна діяльність (111-1 України); пособництво державі-агресору (111-2 України); шпигунство (ст. 114 КК України); перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (114-1 КК України), несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану (114-2 КК України);

3) злочини, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки в економічній, екологічній сферах та сфері обороноздатності. До них відноситься диверсія (ст. 113 КК України).

2. В контексті генези становлення та розвитку кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України у вітчизняному законодавстві слід відзначити, що перші злочини цієї категорії у сучасному розумінні були регламентовані у джерелах права Київської Русі. Згодом, саме комплексно та системно вперше інститут кримінальної відповідальності за вказані злочини був закріплений у Третньому Литовському статуті 1588 року. Велику роль для розвитку кримінальної відповідальності за «державні злочини» відіграла законотворча діяльність Петра І. Кримінальні кодекси УРСР 1922 та 1960 років поглибили регламентацію кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки. І вже у 2001 році даний інститут був детально закріплений вітчизняним законодавцем у чинному на сьогодні Кримінальному кодексі України.

3. В ході дослідження встановлено, що злочини проти основ національної безпеки України є найбільш суспільно небезпечними посяганнями. Загальним об'єктом для цього виду злочинів є суспільні відносини, покликані гарантувати державну безпеку, стабільність конституційного ладу, суверенітет, цілісність і

недоторканність території, а також обороноздатність держави, тобто ключові елементи національної безпеки України. Інакше кажучи, йдеться про правовідносини, що лежать в основі самого існування України як незалежної, суверенної, демократичної, соціальної і правової держави, відповідно до положень статті 1 Конституції України.

4. Об'єктивна сторона злочину охоплює його зовнішній прояв, тобто конкретне діяння (активну дію або бездіяльність), передбачене законом, яке завдає або створює загрозу заподіяння шкоди охоронюваним правовим інтересам. Злочини, передбачені розділом I Особливої частини Кримінального кодексу України, зазвичай реалізуються через активні дії. Через їхню виняткову суспільну небезпечність більшість із них законодавець визначає як формальні склади, що означає визнання таких злочинів завершеними з моменту здійснення самого діяння, незалежно від того, чи настали негативні наслідки для національної безпеки. Якщо ж шкода все ж була завдана, це не змінює правової кваліфікації, однак враховується при визначенні рівня небезпечності злочину та при призначенні покарання.

5. Суб'єктами злочинів, передбачених розділом першим Особливої частини КК України можуть бути: 1) за ч. 1, 2 ст. 109 КК України – фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла 16-річного віку (службова – крім представника влади, неслужбова або приватна особа), а за ч. 3 ст. 109 КК України представник влади; 2) за ч. 1, 2 і 3 ст. 110 КК України – фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла 16 річного віку (службова – крім представника влади, неслужбова або приватна особа), а за ч. 2 і 3 за ознакою представник влади, лише представник влади; 3) за ст. 110-2 КК України – фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла 16 річного віку; 4) за ст. 111 КК України – фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину, досягла 16-річного віку, громадянин України (службова, неслужбова або приватна особа); 5) за ст. 111-1 КК України –

спеціальний суб'єкт – виключно громадянин України (фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину досягла 16 річного віку і має статут громадянина України); 6) за ст. 111-2 КК України – спеціальний суб'єкт – громадянин України, іноземець чи особа без громадянства, за винятком громадян держави-агресора; 7) за ст. 112 КК України – фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину, досягла 14-річного віку (службова, неслужбова або приватна особа); 8) за ст. 113 КК України – фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину, досягла 14-річного віку (службова, неслужбова або приватна особа); 9) за ст. 114 КК України – фізична, осудна особа, громадянин іноземної держави або особа без громадянства, яка до моменту вчинення злочину, досягла 14-річного віку (службова, неслужбова або приватна особа); 10) за ст. 114-1 КК України – фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину, досягла 16-річного віку, громадянин України (службова, неслужбова або приватна особа); 11) за ст. 114-2 КК України – фізична, осудна особа, яка до моменту вчинення злочину, досягла 16-річного віку, громадянин України (службова, неслужбова або приватна особа).

6. Суб'єктивна сторона досліджуваних злочинів – прямий умисел, за яким особа усвідомлює значення своїх дій. Характерною обов'язковою суб'єктивною ознакою більшості з цих злочинів є їх мета: зміна чи повалення конституційного ладу, захоплення державної влади, зміна меж території або державного кордону, ослаблення держави тощо. Мета є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони основного (ч. 1 ст. 109, ч. 1 ст. 110, ч. 1 ст. 111, ст. 113, ч. 1 ст. 114 КК України), кваліфікованого (ч. 2 ст. 110 КК України) чи особливо кваліфікованого (ч. 3 ст. 110 КК України) складу злочину проти основ національної безпеки України. У складах злочинів, передбачених ст. 110-2 КК України, мета має значення для кваліфікації, оскільки безпосередньо вказана у примітці 1 до вказаної статті.

7. Чинний кримінальний закон України містить деякі суміжні до посягання на життя державного чи громадського діяча склади злочинів, що за своїми об'єктивними чи суб'єктивними ознаками є досить близькими до складу злочину, передбаченого ст. 112 КК України. Одним з таких злочинів є терористичний акт (ст. 258 КК України), розмежування якого з посяганням на життя державного чи громадського діяча, що має ознаки терористичної спрямованості, на практиці провести досить складно.

При скоєнні посягання на життя державного чи громадського діяча заподіяно смерть або тілесні ушкодження також стороннім особам, дії винного належить кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ст. 112, п. 5 ст. 115 КК України та відповідними статтями КК, що передбачають відповідальність за навмисне вбивство або спричинення тілесних ушкоджень.

8. Розслідування злочинів проти основ національної безпеки України здійснює слідчий органу безпеки за правилами спеціального досудового розслідування. Так, у відповідності до ст. 297-1 Кримінального процесуального кодексу України, спеціальне досудове розслідування (*in absentia*) здійснюється згідно із загальними правилами досудового розслідування, передбаченими цим Кодексом, з урахуванням положень цієї глави. Відповідно до ч. 2 вказаної статті КПК України, спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді у кримінальному провадженні щодо злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачена Розділ I Особливої частини КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Нормативно-правові акти та законопроекти

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 08.05.2025)
2. Кримінальний кодекс України: Кодекс України; Закон від 05.04.2001 № 2341-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26. Ст. 131.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 08.05.2025).
4. Про громадянство України : Закон України від 18 січня 2001 р. № 2235-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 13. Ст. 65.
5. Про державну таємницю: Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 16. Ст. 93.
6. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення 08.05.2025).
7. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997, № 24. Ст. 170. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 08.05.2025).
8. Про національну безпеку України. Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2018. № 31. Ст. 241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/conv#Text> (дата звернення 08.05.2025).
9. Про Службу безпеки України: Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 27. Ст. 382.

10. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки». 2022, 16 лютого: Указ Президента України № 56/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text> (Дата звернення: 08.05.2025).
11. Кримінальний кодекс УРСР. Закон від 28.12.1960. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text> (дата звернення 08.05.2025).

2. Монографії, статті, навчальні та практичні посібники

12. Александров Ю. В. Кримінальне право України: Заг. частина: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: МАУП, 2014. 486 с.
13. Бантишев О. Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): монографія. 3-е вид., перероб. та доп. Луганськ, ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. 240 с.
14. Бантишев О. Ф., Шамара О. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): монографія. Вид. 2-е вид., перероб. та доп. Київ: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2010. 168 с.
15. Баулін Ю. Кримінальна відповідальність: сутність, зміст та правова форма. Вісник Академії правових наук України. 2003. № 2 (33). 3 (34). С. 626-632.
16. Бахін В. П. Криміналістика. Проблеми та погляди (1962-2012). К., 2012. 484 с.
17. Бейкун А. Л., Ромашко О. М. Правове регулювання сектору безпеки і оборони: сутність та зміст. Юридична наука, 3 (105). С. 130-136.
18. Бондарчук Т. І. Західно-руське право: дослідження і дослідники. К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2000. 318 с.

19. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина. Навч. посіб. 2-ге вид. перероб. та доп. станом на вересень 2011 р. К.: Центр учбової літератури, 2012. 320 с.
20. Гавриленко О. А. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів України напряму підготовки 6.030202 – «Міжнародне право». Х. ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 309 с.
21. Герасимчук О. Проблеми застосування кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку : матеріали круглого столу (м. Острог, 27 січня 2023 р.) / за ред. проф. М. С. Романова, доц. Р. С. Мартинюка, доц. О. О. Дацюка. Острог : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2023. С. 68-71.
22. Державне управління: теорія і практика: моногр. / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. К.: Юрінком Інтер, 1998. 431 с.
23. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум / М. Ю. Бурдін, Є. С. Логвиненко, І. А. Логвиненко; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2021. 890 с.
24. Історія держави і права України. Підручник У 2-х т. / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. Том 1. Кол авторів В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 574 с.
25. Історія держави і права України: у 2 томах. А. Й. Рогожин, М. М. Страхов, В. Д. Гончаренко та т. К.: Ін. Юре, 2006. 712 с.
26. Ковальчук О. Злочини проти основ національної безпеки України. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». № 4 (44), 2024. С. 95-102.
27. Колос М. І. Кримінальне право України. Загальна частина: Навчальний посібник. К.: Атіка, 2007. 608 с.

28. Конституційне право України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. За ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. Х.: Право, 2018. 416 с.
29. Кончук Н. С. Кримінальна відповідальність за державну зраду в історії вітчизняного кримінального законодавства. Часопис Академії адвокатури України. 2015. Т. 8, № 1. С. 30-41.
30. Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина загальна: Курс лекцій. К.: Наукова думка та Українська видавнича група. 2016. 412 с.
31. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях): навч. посіб. / [О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, В. П. Ємельянов та ін.]; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю. В. Орлова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2023. 520 с.
32. Кримінальне право України. Особлива частина: навч. посіб. О. В. Попович, Л. В. Томаш, П. П. Латковський, А. Ю. Бабій. Чернівці, 2022. 319 с.
33. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти. Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; За ред. Професорів Київ-Харків: Юрінком Інтер – Право, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2012. 416 с.
34. Кримінальне право України: Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2010. 608 с.
35. Кримінальне право України: Особлива частина: підруч. А. В. Байлов та ін.; за заг. ред. О. М. Литвинова; наук. ред. серії О. М. Бандурка. Харків: вид-во ХНУВС, 2011. 572 с.
36. Кримінальне право. Загальна частина: навч. посіб. / О. М. Волуйко. К. ІВЦ НГУ. 2023. 288 с.
37. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Х. : Право, 2013. 1040 с.

38. Кримінально-правова охорона національної безпеки України: терористичний акт : монографія / Л. М. Демидова, О. С. Попович ; за заг. ред. Л. М. Демидової. Харків : Право, 2021. 400 с.
39. Кузнецов В., Сийпловіч М., Нестерова І. Злочини проти основ національної безпеки України: нові виклики сьогодення. Аналітично-порівняльне правознавство. № 1 (2023). С. 483-489.
40. Лантінов Я. О. Щодо визначення національної безпеки України як об'єкта кримінально-правової охорони. Форум права. 2011. № 1. С. 570-574.
41. Лаппо И. И. Литовский статут в московском переводе-редакции. Юрьев Типография, К.: Матиссена. 1998. 420 с.
42. Лекція до теми № 24 «Злочини проти основ національної безпеки України», навчальна дисципліна: Кримінальне право (Особлива частина). Одеський державний університет внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України. Одеса. 2016. 37 с.
43. Матвійчук В. К. Злочини проти основ національної безпеки: поняття та загальна характеристика. Юридична наука. Кримінальне право. 2013. № 9. С. 80-87.
44. Мошняга Л. В. Суб'єктивна сторона злочинів проти конституційних основ національної безпеки України. Кримінальне право. С. 75-82.
45. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. 2-ге вид. К.: Юрінком Інтер, 2009. 512 с.
46. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Авт. колектив: Александров Ю. В., Андрушко П. П., Антипов В. І., Клименко В. А., Матишевський П. С., Фесенко Є. В., Шапченко С. Д., Яценко С. С.; Відп. ред. С. С. Яценко. 2-ге вид., переробл., допов. К.: А.С.К., 2022. 968 с.
47. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 7-ме вид., переробл. та допов. К.: Юридична думка, 2010. 1288 с.

48. Павленко І. В. Проблемні питання розмежування складів шпигунства та розголошення державної таємниці. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2016. № 6. С. 118-125.
49. Поляков С. Ю. Особливості статусу та місце Збройних Сил України у структурі сектора оборони держави. Часопис Київського університету права. 2013/3. URL: <http://surl.li/unos> (дата звернення 08.05.2025)
50. Пономарьов С. П. Загальна характеристика адміністративно-правового статусу суб'єктів сектору безпеки і оборони. Наукові записки. Серія: Право / редкол.: Є. Ю. Соболь, В. Г. Гриценко, О. В. Батанов та ін. Вип. 5. Кропивницький: ТОВ «Полімед-Сервіс», 2018. С. 67-71.
51. Пономарьов С. П. Сектор безпеки України: поняття, ознаки, зміст. Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917-2017 рр.): зб. наук. ст. і тез доп. на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 лист. 2017 р.). Х.: ХНУВС, 2017. С. 236-238.
52. Притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення колабораційної діяльності: аналіз діючого законодавства, практики його застосування та пропозицій по зміні законодавства / Аналітична записка ГО ГХ «Група впливу». URL : <https://www.vplyv.org.ua/archives/> (дата звернення: 08.05.2025)
53. Рогов В. А. История уголовного права, террора и репрессий в Русском государстве XV - XVII вв. М., 1995. 908 с.
54. Селецький С. І. Кримінальне право України. Особлива частина. Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2008. 496 с.
55. Тлумачний словник української мови: понад 12500 статей (близько 40000 слів). За ред. д-ра філол. наук, проф. В. С. Калашникова. 2-ге вид., випр. і доп. Х.: Прапор, 2006. 992 с.
56. Хавронюк М. І. Військові злочини. Навчальний посібник Академія внутрішніх справ МВС України. К., 1995. 318 с.

57. Хавронюк М. І. Злочини проти основ національної безпеки України. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник Ю. В. Александров та ін.: за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ: Юридична думка, 2004. С. 25-36.
58. Хомич Т. Особливості кваліфікації злочинів проти основ національної безпеки України, вчинених громадянами України з іноземним громадянством. Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку : матеріали круглого столу (м. Острог, 27 січня 2023 р.) / за ред. проф. М. С. Романова, доц. Р. С. Мартинюка, доц. О. О. Дацюка. Острог : Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2023. С. 107-109.
59. Чубатий М. Огляд історії українського права. Історія джерел та державного права. Мюнхен-Київ, УДЖ «Ноосфера». 1994. 512 с.
60. Шлапаченко В. Становлення та удосконалення кримінальної відповідальності за шпигунство в законодавстві України XVI – XVIII століття. Правове, нормативне та метрологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні: науково-технічний збірник. 2006. Вип. 2 (13). С. 120-128.

3. Дисертації та автореферати

61. Діордіца І. В. Кримінально-правова відповідальність за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. К. : Академія адвокатури України, 2008. 23 с.
62. Масенко Ю. О. Державна інформаційна політика України: організаційно-правові аспекти здійснення: дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.07. К., 2011. 199 с.

63. Пономарьов С. П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності сектору безпеки і оборони України : дис. ... на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2018. 496 с.
64. Чорний Р. Л. Поняття, система та кримінально-правова характеристика складів злочинів проти основ національної безпеки України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук.: 12.00.08; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2021. 42 с.

4. Судова практика

65. Рішення КСУ від 18 квітня 2012 року № 10-рп у справі щодо застосування кваліфікуючої ознаки «працівник правоохоронного органу» до працівника державної виконавчої служби. Вісник Конституційного Суду України. 2012. № 3. С. 47.